Matematika pro chemické inženýry

Drahoslava Janovská

7. Numerické řešení ODR - počáteční úloha:

Eulerova metoda, Rungova-Kuttova metoda 2. a 4. řádu.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Povinná látka. Bude v písemkách a bude se zkoušet při ústní zkoušce (žádné označení)

★ Příklady k procvičení - dobrovolné

★ Pro studenty, kteří chtějí vědět víc. Tato látka se nebude přednášet, nebude v písemkách, nebude se zkoušet.

Obsah

Numerické řešení diferenciálních rovnic – nezbytnost pro inženýrské aplikace

Budeme uvažovat jednu dif. rovnici i řešení soustav dif. rovnic. Dif. rovnice vyších řádů lze převést na systém rovnic 1. řádu. Budeme se zabývat zejména rovnicemi 1. řádu, a to úlohou počáteční i okrajovou.

Jednokrokové metody pro řešení počáteční úlohy

Řešíme počáteční (Cauchyovu) úlohu

$$y' = f(x,y), \quad y(x_0) = y_0 \,.$$

Jednoznačnost a existence řešení:
Je-li $f(x,y)$ spojitá v $\Omega = \{(x,y),\ |x - x_0| \le a,\ a > 0,\ |y - y_0| \le b,\ b > 0\}$ a označíme-li

$$M = \max_{(x,y)\in\Omega} |f(x,y)| \,, \quad \alpha = \min(a, \frac{b}{M}) \,,$$

pak existuje řešení rovnice $y' = f(x,y)$ definované v intervalu $(x_0 - \alpha, x_0 + \alpha)$.

Je-li navíc f Lipschitzovská, t.j.

$$|f(x,y_1) - f(x,y_2)| \le L\,|y_1 - y_2| \quad L > 0, \quad \forall (x,y_1),(x,y_2) \in \Omega \,,$$

je řešení určeno jednoznačně .

Poznámka: L ... Lipschitzovská konstanta.

Taylorův rozvoj řešení

Řešíme úlohu, tj. hledáme řešení $y = y(t)$ tak, aby

$$\frac{\mathrm{d}y}{\mathrm{d}t} = y' = f(t, y), \quad y(0) = y_0\,, \quad 0 < t < T\,.$$

Nechť už jsme spočítali řešení $y_n := y(t_n)$ v čase t_n a chceme najít řešení v čase t_{n+1}. Nechť $h := t_{n+1} - t_n$ je příslušný časový krok.

Taylorův rozvoj řešení: y_{n+1} v bodě y_n:

$$y_{n+1} = y_n + h \cdot \underbrace{y_n'}_{= f(t_n, y_n) \text{ z dif. rovnice}} + \frac{h^2}{2} y_n'' + \frac{h^3}{6} y_n''' + \ldots$$

Co y_n''?

$$y'' = \left(\frac{\mathrm{d}y}{\mathrm{d}t}\right)' = \frac{\partial f}{\partial t} \cdot 1 + \frac{\partial f}{\partial y} \cdot y' = f_t + f_y \cdot f$$

$$y''' = \frac{\partial}{\partial t}(f_t + f\,f_y) + \frac{\partial}{\partial y}(f_t + f\,f_y)\,f = f_{tt} + 2f\,f_{yt} + f_t\,f_y + f\,f_y^2 + f^2\,f_{yy}\,,$$

... atd.

Diskretizační chyba, řád metody

Jak se přibližné řešení získané danou metodou liší od přesného řešení? Tedy jaká je globální diskretizační chyba

$$e_i = y(x_i) - y_i \; ?$$

Při numerickém řešení diferenciální rovnice se v každém kroku dopouštíme lokální diskretizační chyby. Globální diskretizační chyba je výsledkem nakupení lokálních chyb. O metodách, u kterých se daří udržet chybu malou vzhledem k přesnému řešení, mluvíme jako o stabilních metodách.

Pro popis rychlosti konvergence používáme pojem řád metody. Řád metody je přirozené číslo p, takové, že pro malá h je lokální diskretizační chyba řádově velikosti h^{p+1}.

Například

$$y_{n+1} = y_n + hy_n' + \underbrace{\mathcal{O}(h^2)}_{\text{lokální diskretizační chyba}} \quad \text{znamená, že} \quad \lim_{h \to 0_+} \frac{y_{n+1}}{h^2} = k \neq 0,$$

metoda je řádu $p = 1$. Následující Eulerova metoda je metoda prvního řádu.

Eulerova metoda

Na prvních dvou členech Taylorova rozvoje je založena Eulerova metoda:

Zvolím $y(0) := y_0$ a konstruuji posloupnost

$$y_{n+1} = y_n + hf(t_n, y_n)\,,$$

t.j. v bodě (t_n, y_n) nahradím funkci y tečnou k integrální křivce v bodě (t_n, y_n).

Přesnost výpočtu: Eulerova metoda je metoda 1. řádu.

Poznámka Krok metody h lze měnit s jednotlivými iteracemi (adaptivní volba kroku):

$$y_{n+1} = y_n + h_n f(t_n, y_n)\,.$$

★ Příklad

Příklad Najděte Eulerovou metodou řešení následující počáteční úlohy v bodě (čase) $t = 3$,

$$y' = 0,3\,y\,\sin(t)\,, \qquad y(1) = 2\,.$$

Pro jednoduchost uvažujme $n = 4$, je tedy $h = 0.5$.

$$y_{j+1} = y_j + h\,f(t_j, y_j), \quad \text{kde} \quad f(t_j, y_j) = 0,3 y_j sin(t_j)\,.$$

t_j	krok 0.5	krok 0.005
1	2	2
1.5	2.252441295	2.30249902026881692
2	2.589461130	2.66460601831410714
2.5	2.942649681	2.99089235783755570
3	3.206813761	3.16533517440834976

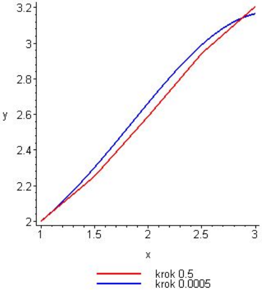

★ Příklad

Eulerovou metodou řešte diferenciální rovnici

$$y' = t - 2y\,, \quad y(0) = 1\,.$$

Přesné řešení: $y(t) = \frac{1}{4}\left[2t - 1 + 5\mathrm{e}^{-2t}\right]$. Integrační krok $h = 0.2$, tři iterace.

j	t_j	$f(t_{j-1}, y_{j-1})$	Eulerova metoda $y_j = y_{j-1} + hf(t_{j-1}, y_{j-1})$	přesné ř. $y(t_j)$	chyba $y_j - y(t_j)$
0	0.0		poč.podm. $= 1.0000$	0	0
1	0.2	$0 - 2 \cdot 1 = -2.000$	$1.0 + (0.2)(-2.0) = 0.6000$	0.6879	-0.0879
2	0.4	$0.2 - (2)(0.6) = -1.000$	$0.6 + (0.2)(-1.0) = 0.4000$	0.5117	-0.1117
3	0.6	$0.4 - (2)(0.4) = -0.400$	$0.4 + (0.2)(-0.4) = 0.3200$	0.4265	-0.1065

★

Na obrázku je srovnání přesného řešení a numerického řešení (●) Eulerovou metodou. Integrální křivky $z(t)$ startují vždy z bodů numerického řešení jako z nové počáteční podmínky pro danou rovnici.

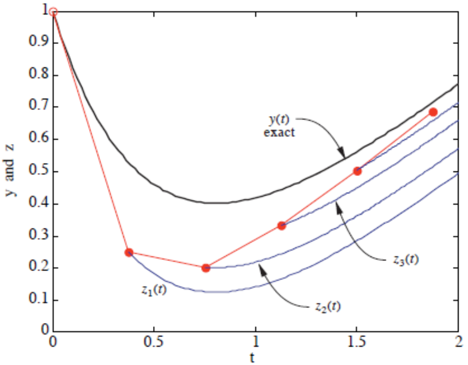

★ Stabilita Eulerovy metody

Řešme modelovou úlohu

$$y' = \lambda y\,, \quad \lambda \text{ konstanta} \tag{1}$$

Eulerova metoda $\Longrightarrow$

$$y_{n+1} = y_n + \lambda h\, y_n\,, \quad \text{t.j.} \quad y_{n+1} = y_n(1 + \lambda\, h)\,.$$

Tedy

$$y_n = y_{n-1}(1 + \lambda\, h) = y_{n-2}(1 + \lambda\, h)^2 = \;\ldots\; = y_0(1 + \lambda\, h)^n\,.$$

Pro $\lambda = \lambda_1 + \mathrm{i}\lambda_2\;\ldots$ komplexní, dostaneme

$$y_n = y_0(\underbrace{1 + \lambda_1 h + \mathrm{i}\lambda_2 h}_{\sigma\;\ldots\;\text{tzv. amplifikační faktor}})^n = y_0\,\sigma^n\,.$$

Numerické řešení je stabilní (t.j. zůstane omezené i pro rostoucí n (velké)), jestliže $|\sigma| \leq 1$.

Necht v rovnici (1) je

$$\lambda = \lambda_1 + \mathrm{i}\lambda_2, \quad \lambda_1 \leq 0\,, \quad \sigma = 1 + \lambda_1 h + \mathrm{i}\lambda_2 h\,.$$

Pak oblast stability pro Eulerovu metodu je část levé poloroviny komplexní roviny, a to vnitřek kruhu

$$|\sigma|^2 = (1 + \lambda_1 h)^2 + \lambda_2^2 h^2 = 1\,.$$

Pro libovolnou hodnotu λh v levé polorovině komplexní roviny vně tohoto kruhu je numerické řešení rostoucí nade všechny meze (blowing up), zatímco přesné řešení klesá. Chceme-li mít řešení stabilní, musíme zmenšit h tak, aby λh leželo v tomto kruhu.

★ Implicitní (zpětná) Eulerova metoda

V rovnici se vyskytuje y_{n+1} implicitně:

$$y_{n+1} = y_n + h\,f(t_{n+1}, y_{n+1})$$

Nevýhoda: metoda je výpočetně náročnější než explicitní Eulerova metoda

Výhoda: je stabilnější, někdy lze s výhodou využít linearizaci f

Příklad Aplikujme na modelovou úlohu (1) implicitní Eulerovu metodu:

$$y_{n+1} = y_n + \lambda h y_{n+1} \quad \Longrightarrow \quad y_{n+1} = \frac{1}{1-\lambda h} y_n . \quad \text{Tedy}$$

$$y_n = \frac{1}{1-\lambda h} y_{n-1} = \left(\frac{1}{1-\lambda h}\right)^2 y_{n-2} = \dots = \left(\frac{1}{1-\lambda h}\right)^n y_0 .$$

Dostaneme:

$$y_n = \sigma^n y_0 , \qquad \sigma = \frac{1}{1-\lambda h} .$$

★ θ–metody

Lze definovat následující jednoparametrickou třídu jednokrokových metod, tzv. $\theta-$metody:

Pro danou počáteční aproximaci y_0 definujeme y_{n+1} jako konvexní kombinaci $f(t_n, y_n)$ a $f(t_{n+1}, y_{n+1})$ (θ . . . parametr):

$$y_{n+1} = y_n + h[(1-\theta)f(t_n, y_n) + \theta f(t_{n+1}, y_{n+1})]\,, \quad n = 0, 1, \dots, N-1\,, \quad \theta \in \langle 0, 1\rangle\,.$$

- $\theta = 0 \quad \Longrightarrow \quad y_{n+1} = y_n + hf(t_n, y_n)$ . . . (explicitní) Eulerova metoda
- $\theta = 1 \quad \Longrightarrow \quad y_{n+1} = y_n + hf(t_{n+1}, y_{n+1})$ . . . implicitní Eulerova metoda
- $\theta = \frac{1}{2} \quad \Longrightarrow \quad y_{n+1} = y_n + \frac{1}{2}h[f(t_n, y_n) + f(t_{n+1}, y_{n+1})]$ . . . lichoběžníkové pravidlo.

Lze ukázat, že $\theta-$metoda je explicitní pro $\theta = 0$ a je implicitní pro $0 < \theta \leq 1$.

Rungeovy–Kuttovy metody

Rungeovy–Kuttovy metody (RK) – přesnější než Eulerovy metody:

- explicitní: řešení v čase t_{n+1} vypočteme z hodnot y_n, $f(t_n, y_n)$ a z $f(t, y)$ vyčíslené v bodě ležícím mezi body t_n a t_{n+1}
  $\Longrightarrow$ lepší přesnost, protože využijeme více informací o funkci f.
- implicitní: obvykle vedou na řešení nelineárních algebraických rovnic, ale pracnost je vyvážena lepší numerickou stabilitou.

RK metody 2. řádu

Řešme rovnici $y' = f(t, y)$.
V časovém kroku t_{n+1} dostaneme řešení z rovnice

$$y_{n+1} = y_n + \gamma_1 k_1 + \gamma_2 k_2 \,, \tag{2}$$

kde

$$\begin{aligned} k_1 &= hf(t_n, y_n) \\ k_2 &= hf(t_n + \alpha h, y_n + \beta k_1)\,, \quad \alpha, \beta, \gamma_1, \gamma_2 \in \mathbb{R}\,. \end{aligned}$$

Konstanty $\alpha, \beta, \gamma_1, \gamma_2$ musíme určit tak, aby metoda měla co nejvyšší řád přesnosti (byla co nejvyššího řádu). Abychom zjistili řád přesnosti, využijeme Taylorův rozvoj $y(t_{n+1})$:

$$y_{n+1} = y_n + h \underbrace{y_n'}_{f(t_n, y_n)} + \frac{h^2}{2} \underbrace{y_n''}_{f_t + f\, f_y} + \cdots \quad \Longrightarrow$$

$$y_{n+1} = y_n + hf(t_n, y_n) + \frac{h^2}{2}(f_{t_n} + f_n f_{y_n}) + \cdots \tag{3}$$

a porovnáme koeficienty v (2) a (3).

Taylorova řada pro funkci dvou proměnných $k_2 = hf(t_n + \alpha h, y_n + \beta k_1) \quad \Longrightarrow$

$$k_2 = h\Big(f(t_n, y_n) + \alpha h f_{t_n} + \beta k_1 f_{y_n} + \mathcal{O}(h^2)\Big)\ .$$

Poznámka Symbol $\mathcal{O}$ (velké O)

$$g(h) = \mathcal{O}(h^p) \quad \Longleftrightarrow \quad |g(h)| \le C \cdot h^p\,, \quad C \text{ konstanta nezávislá na } h\,.$$

Dostaneme $\quad y_{n+1} = y_n + (\gamma_1 + \gamma_2)hf_n + \gamma_2\beta h^2 f_n f_{y_n} + \gamma_2 \alpha h^2 f_{t_n} + \cdots$
Porovnáme s (3) a dostaneme tři nelineární rovnice pro 4 neznámé:

$$\gamma_1 + \gamma_2 = 1\,, \quad \gamma_2\alpha = \frac{1}{2}\,, \quad \gamma_2\beta = \frac{1}{2}\,.$$

Necht $\alpha \in \mathbb{R}$ je parametr. Pak $\quad \gamma_2 = \dfrac{1}{2\alpha}\,, \quad \beta = \alpha\,, \quad \gamma_1 = (1 - \dfrac{1}{2\alpha})\,.$

Dostaneme Rungeovy-Kuttovy metody 2. řádu:

$$
\begin{aligned}
k_1 &= hf(t_n, y_n) \\
k_2 &= hf(t_n + \alpha h, y_n + \alpha k_1) \\
y_{n+1} &= y_n + (1 - \frac{1}{2\alpha})k_1 + \frac{1}{2\alpha} k_2 \,.
\end{aligned}
$$

Zvolím α a dostanu metodu. Např.

$$
\alpha = \frac{1}{2} \quad \Longrightarrow \quad \gamma_2 = 1\,, \quad \beta = \frac{1}{2}\,, \quad \gamma_1 = 0 \quad \Longrightarrow
$$

$$
y_{n+1} = y_n + k_2 = y_n + hf(t_n + \frac{1}{2}h, y_n + \frac{1}{2}k_1)\,.
$$

Poznánka RK metoda 2. řádu vyžaduje v každém kroku dvakrát vyčíslení funkčních hodnot.

RK metody 4. řádu

Pro řešení počáteční úlohy se nejvíce používá RK metoda 4. řádu:

$$y_{n+1} = y_n + \frac{1}{6}k_1 + \frac{1}{3}(k_2 + k_3) + \frac{1}{6}k_4\,,$$

kde

$$\begin{aligned} k_1 &= hf(t_n, y_n) \\ k_2 &= hf(t_n + \tfrac{h}{2}, y_n + \tfrac{1}{2}k_1) \\ k_3 &= hf(t_n + \tfrac{h}{2}, y_n + \tfrac{1}{2}k_2) \\ k_4 &= hf(t_n + h, y_n + k_3)\,. \end{aligned}$$

V každém kroku potřebujeme 4krát vyčíslit funkční hodnoty.

Ačkoliv pracná, je RK metoda 4. řádu stabilní a velmi přesná. Je také snadno programovatelná, protože nevyžaduje žádné derivování, ale jen výpočet funkčních hodnot.

★ Příklad

Runge-Kuttovou metodou 4. řádu řešte počáteční úlohu

$$y' = t^2 - y\,, \quad y(0) = 1,$$

s krokem $h = 0.1$ na intervalu $\langle 0; 0.5 \rangle$.
Řešení Známe $t_0 = 0$, $y_0 = 1$, $f(t, y) = t^2 - y$, budeme počítat y_1, t.j. přibližnou hodnotu řešení v bodě $t_1 = 0.1$.

$$\begin{aligned}
k_1 &= f(0; 1) = 0^2 - 1 \\
k_2 &= f(0 + \frac{1}{2}0.1; 1 + \frac{1}{2}0.1(-1)) = f(0.05; 0.95) = -0.9475 \\
k_3 &= f(0 + \frac{1}{2}0.1; 1 + \frac{1}{2}0.1(-0.9475)) = f(0.05; 0.952625) = -0.950125 \\
k_4 &= f(0 + 0.1; 1 + 0.1(-0.950125)) = f(0.1; 0.9049875) = -0.8949875 \\
y_1 &= y_0 + \frac{1}{6}0.1(k_1 + 2k_2 + 2k_3 + k_4) \doteq 0.9051627.
\end{aligned}$$

Pro srovnání: přesné řešení je $y = -\mathrm{e}^{-t} + t^2 - 2t + 2$ a jeho hodnota $y(0.1) = 0.9051626$.
Vypočtěte přibližnou a přesnou hodnotu řešení v bodech 0.2; 0.3; 0.4 a 0.5.

Chyba výpočtu

Chyba výpočtu

a) $y(t_n)$ ... přesné řešení v čase t_n, y_n ... přibližné řešení v čase t_n
$e_n = y_n - y(t_n)$ ... globální chyba aproximace nebo globální diskretizační chyba

b) Počítáme v konečné aritmetice:
$r_n = \widetilde{y}_n - y_n$ ... zaokrouhlovací chyba
Chceme počítat y_n, ale ve skutečnosti počítáme tzv. numerickou aproximaci $\widetilde{y}_n$.

Pro Eulerovu metodu:
(1) ... globální chyba aproximace e_n,
e_n je přímo úměrná první mocnině h
(2) ... zaokrouhlovací chyba r_n
r_n je nepřímo úměrná první mocnině h
(3) ... celková chyba pro Eulerovu metodu

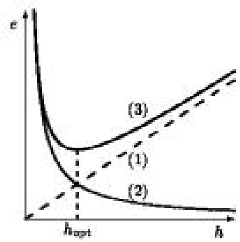

O zaokrouhlovacích chybách se můžeme přesvědčit jen opakovaným výpočtem s různou přesností (double precission, ...)

Richardsonova extrapolace

Řešme počáteční úlohu numerickou metodou řádu p. Označíme $y(x)$ přesné řešení naší úlohy. Volme dvě různé velikosti kroku h: $h = h_1$ a $h = h_2$ a označme $y_1 = y(x, h_1)$ přibližnou hodnotu řešení v bodě x s krokem h_1, $y_2 = y(x, h_2)$ přibližnou hodnotu řešení v bodě x s krokem h_2. Pak

$$
\begin{aligned}
y(x) &\doteq y_1(x) + C \cdot h_1^p && (4) \\
y(x) &\doteq y_2(x) + C \cdot h_2^p, && (5)
\end{aligned}
$$

kde C je konstanta v obou případech stejná, nezávislá na h.
Od rovnice (4) odečteme rovnici (5) a dostaneme

$$
0 = y_2 - y_1 + C \cdot h_2^p - C \cdot h_1^p \quad \Rightarrow \quad C = \frac{y_2 - y_1}{h_1^p - h_2^p}\,.
$$

Konstantu C dosadíme do rovnice (5):

$$
y(x) \doteq y_2(x) + \frac{y_2 - y_1}{h_1^p - h_2^p} \cdot h_2^p \quad \Rightarrow \quad y(x) \doteq y_{12} = \frac{y_2 \left(\frac{h_1}{h_2}\right)^p - y_1}{\left(\frac{h_1}{h_2}\right)^p - 1}\,.
$$

y_{12} ... Richardsonova extrapolace řešení y získaná z hodnot y_1 a y_2.

Lineární vícekrokové metody

Jednokrokové metody ... k určení y_{n+1} potřebujeme jen informaci z předchozí časové úrovně y_n

Vícekrokové metody ... k vyčíslení y_{n+1} potřebujeme znát více časových úrovní (např. nestačí začít z počáteční podmínky)

Uvažujme tři po sobě jdoucí časové úrovně

$$t_{n-1}\,, \quad t_n = t_{n-1} + h\,, \quad t_{n+1} = t_{n-1} + 2h$$

a integrujme diferenciální rovnici od t_{n-1} do t_{n+1} pomocí Simpsonova pravidla:

$$\int_a^b f(x)\mathrm{d}x \approx \frac{h}{3}\left(f(x_0) + 4f(x_1) + 2f(x_2) + 4f(x_3) + 2f(x_4) + \cdots + 4f(x_{n-1}) + f(x_n)\right)$$

Uvědomme si také, že

$$\int_{t_{n-1}}^{t_{n+1}} y'(t)\mathrm{d}t = y(t_{n+1}) - y(t_{n-1})\,.$$

Tedy

$$y(t_{n+1}) = y(t_{n-1}) + \int_{t_{n-1}}^{t_{n+1}} f(t, y(t))\mathrm{d}t \quad \approx$$

$$\approx y(t_{n-1}) + \frac{1}{3}h\left(f(t_{n-1}, y(t_{n-1})) + 4f(t_n, y(t_n)) + f(t_{n+1}, y(t_{n+1}))\right)$$

Nechť $y_n \doteq y(t_n)$.

Dostaneme metodu

$$y_{n+1} = y_{n-1} + \frac{1}{3}h\left(f(t_{n-1}, y_{n-1}) + 4f(t_n, y_n) + f(t_{n+1}, y_{n+1})\right) .$$

Necht je nyní dáno rovnoměrné dělení s krokem h:

$$t_n, t_{n+1} = t_n + h, t_{n+2} = t_n + 2h, \dots$$

Obecná lineární $k-$kroková metoda:

$$\alpha_k y_{n+k} + \alpha_{k-1} y_{n+k-1} + \dots + \alpha_0 y_n = h(\beta_k f_{n+k} + \beta_{k-1} f_{n+k-1} + \dots + \beta_0 f_n)\,,$$

kde konstanty $\alpha_j, \beta_j \in \mathbb{R}$, $\alpha_k \neq 0$ a $\alpha_0^2 + \beta_0^2 > 0$; $f_n \doteq f(t_n, y(t_n))$.

Je-li $\beta_k = 0 \implies y_{n+k}$ lze vypočítat explicitně ze znalosti $y_n, \dots, y_{n+k-1}$ a z vyčíslení funkce v předchozích časových úrovních $\implies$ explicitní $k-$kroková metoda

Je-li $\beta_k \neq 0$, pak se y_{n+k} vyskytuje na obou stranách rovnice, a tedy metoda je implicitní .

Poznámka lineární – ve formuli se vyskytují jen lineární kombinace y_n a $f(t_n, y_n)$.

Příklady

- Čtyřkroková lineární explicitní Adams–Bashforthova metoda

$$y_{n+4} = y_{n+3} + \frac{1}{24}h\,(55f_{n+3} - 59f_{n+2} + 37f_{n+1} - 9f_n)$$

- Čtyřkroková lineární implicitní Adams–Moultonova metoda

$$y_{n+4} = y_{n+3} + \frac{1}{24}h\,(9f_{n+4} + 19f_{n+3} - 5f_{n+2} - 9f_{n+1})$$

Poznámka Než můžeme aplikovat $k-$krokovou metodu, musíme znát k počátečních hodnot $y_0, \ldots, y_{k-1}$, kde y_0 je daná počáteční podmínka, $y_1, \ldots, y_{k-1}$ musí být nějak vypočteny, např. Eulerovou metodou nebo RK metodou. V každém případě budou data obsahovat numerické chyby a je důležité vědět, jak to ovlivní další aproximace y_n, $n \geq k$, které počítáme $k-$krokovou metodou. Tedy zajímá nás stabilita numerické metody vzhledem k malým perturbacím počátečních dat.

★ Stabilita $k-$krokových metod

Jak zjistit stabilitu ?
$\{t_n\}$ ... rovnoměrné dělení s krokem h.
Obecná lineární $k-$kroková metoda:

$$\alpha_0 y_n + \alpha_1 y_{n+1} + \cdots + \alpha_k y_{n+k} = h\left(\beta_0 f(t_n, y_n) + \beta_1 f(t_{n+1}, y_{n+1}) + \cdots + \beta_k f(t_{n+k}, y_{n+k})\right),$$

kde $\alpha_0, \ldots, \alpha_k$ a $\beta_0, \ldots, \beta_k$ jsou reálné konstanty, $\alpha_k \neq 0,\ \alpha_0^2 + \beta_0^2 > 0$.

Označme polynomy

$$\rho(z) = \sum_{j=0}^{k} \alpha_j z^j = \alpha_0 + \alpha_1 z + \cdots + \alpha_k z^k \quad \text{1. charakteristický polynom}$$

$$\sigma(z) = \sum_{j=0}^{k} \beta_j z^j = \beta_0 + \beta_1 z + \cdots + \beta_k z^k \quad \text{2. charakteristický polynom}$$

★

Věta Podmínka stability metody

Lineární vícekroková metoda je numericky stabilní pro libovolnou diferenciální rovnici $y' = f(t, y)$, kde f je Lipschitzovská,

právě když

kořeny 1. charakteristického polynomu $\rho(z)$ leží uvnitř jednotkového uzavřeného kruhu, přičemž kořeny ležící na jednotkové kružnici jsou jednonásobné.

Poznámka f je Lipschitzovská na oblasti $J \times D \iff$

$$\exists\, L > 0 \ : \quad |f(t, y) - f(t, z)| \leq L|y - z| \quad \forall (t, y), (t, z) \in J \times D\,.$$

Poznámka Nezkoumali jsme chybu aproximace, t.j. přesnost $k-$krokových metod.

Příklady

1. Adams–Bashforthova metoda

$$y_{n+4} = y_{n+3} + \frac{1}{24} h\,(55f_{n+3} - 59f_{n+2} + 37f_{n+1} - 9f_n)$$

$$y_{n+4} - y_{n+3} = \frac{1}{24} h\,(55f_{n+3} - 59f_{n+2} + 37f_{n+1} - 9f_n)$$

Tedy pro 1. charakteristicky polynom $\rho(z)$ máme

$$\rho(z) = z^4 - z^3 = z^3(z-1) = 0 \quad \Longrightarrow$$

$z = 0$ je trojnásobný kořen uvnitř jednotkového kruhu
$z = 1$ leží na jednotkové kružnici, je jednonásobný
$\Longrightarrow$ metoda je numericky stabilní .

2. Tříkroková metoda řádu 6

$$11y_{n+3} + 27y_{n+2} - 27y_{n+1} - 11y_n = 3h\,(f_{n+3} + 9f_{n+2} + 9f_{n+1} + f_n)$$

$$\rho(z) = 11z^3 + 27z^2 - 27z - 11 = 0 \quad \text{(reciproká rovnice)}$$

Kořeny: $z_1 = 1,\ z_2 \doteq -0,3189,\ z_3 \doteq -3,1356 \quad \Longrightarrow \quad |z_3| > 1$,
$\Longrightarrow$ metoda není numericky stabilní .

3. Určete všechny hodnoty $b \in \mathbb{R}$, pro které je lineární $k-$kroková metoda

$$y_{n+3} + (2b-3)(y_{n+2} - y_{n+1}) - y_n = hb(f_{n+2} + f_{n+1})$$

numericky stabilní.

$$\rho(z) = z^3 + (2b-3)(z^2 - z) - 1 = 0$$

Protože $\rho(1) = 0$ je jeden kořen $z = 1$, a to jednonásobný,

$$z^3 + (2b-3)(z^2 - z) - 1 = (z-1) \cdot \underbrace{(z^2 + z + 1 + z(2b-3))}_{:= \rho_1(z) = z^2 + z(2b-2) + 1} = 0$$

Zbývá najít kořeny $\rho_1(z)$. Vyzkoušíme $\rho_1(1) = 2b \implies b \neq 0$, jinak by $z = 1$ nebyl jednonásobný a metoda by nebyla stabilní. Ze stejného důvodu, protože $\rho(-1) = -2b + 4$, musí být $b \neq 2$.

Jaké jsou tedy kořeny ρ_1? Označme je z_1, z_2. Pak

$$(z-z_1)(z-z_2) = z^2 + z(2b-2) + 1 \implies -(z_1+z_2)z + z_1 z_2 = z(2b-2) + 1 \,.$$

Tedy $z_1 z_2 = 1$. Ale $z_1 \neq \pm 1$, $z_2 \neq \pm 1$, tedy z_1, z_2 jsou komplexní.

$$D = 4(b-1)^2 - 4 < 0 \quad \Longleftrightarrow \quad b \in (0,2) \,.$$

Závěr

Je-li $b \in (0,2)$, jsou kořeny $\rho(z)$:

$$z_1 = 1,\; z_{2,3} = 1 - b \pm \mathbf{i}\sqrt{1-(b-1)^2}\,,\; z_2 \neq z_3,\; |z_{2,3}| < 1 \,,$$

a tedy všechny kořeny $\rho(z)$ leží pro $b \in (0,2)$ v uzavřeném jednotkovém kruhu $\implies$

metoda je numericky stabilní $\Longleftrightarrow$ $b \in (0,2)$.

★

Věta Nutná podmínka (nikoliv postačující) pro konvergenci vícekrokové metody je, že metoda je numericky stabilní.

Lineární $k-$kroková metoda, jejíž charakteristický polynom je $\rho(z) = z^k - z^{k-1}$ ... tzv. Adamsovy metody
– explicitní ... Adamsovy–Bashforthovy metody
– implicitní ... Adamsovy–Moultonovy metody

Lineární $k-$kroková metoda, jejíž charakteristický polynom je $\rho(z) = z^k - z^{k-2}$:
– explicitní ... Nyströmova metoda
– implicitní ... Milneova–Simpsonova metoda .

Poznámka Lze rovněž zkoumat tzv. absolutní stabilitu (A–stabilitu) lineárních vícekrokových metod. A–stabilitou se nebudeme zabývat.

"Stiff"systémy

"Stiff"rovnice je diferenciální rovnice, pro kterou numerická metoda je numericky nestabilní, pokud není krok metody extrémně malý .
V rovnici se vyskytují členy, které způsobují rychlou změnu řešení. Jsou to například rovnice typu

$$y' = ky + f(t), \quad \text{kde} \quad k \in \mathbb{C},\ |k| \text{ velká}$$

nebo soustavy

$$\mathbf{y}' = \mathbf{K}\mathbf{y} + \mathbf{f}(t)\,,$$

kde $\mathbf{K}$ má jedno vlastní číslo $\lambda \in \mathbb{C}$ takové, že $|\lambda|$ je velká v porovnání s $\mathbf{f}(t)$ nebo $\Re\lambda_i < 0,\ 1 \leq i \leq n$, ale

$$\max_{1\leq i\leq n} |\Re\lambda_i| >> \min_{1\leq i\leq n} |\Re\lambda_i|\,.$$

Míra stiff

$$R = \frac{\max|\Re\lambda_i|}{\min|\Re\lambda_i|}\,, \quad \lambda_i \text{ je vlastní číslo Jacobivy matice daného systému.}$$

Zatím žádná, obecně akceptovaná definice "stiff"neexistuje.

Metody typu prediktor–korektor

Označme
AB – Adamsova–Bashforthova metoda (explicitní $k-$kroková 2. řádu)
AM – Adamsova–Moultonova metoda (implicitní $k-$kroková 2. řádu)

Idea:
Prediktor – v našem případě explicitní metoda (AB) . Její výstup považujeme za mezivýsledek

$$\tilde{y}_{n+2} = y_{n+1} + \frac{h}{2}\left(3f(t_{n+1}, y_{n+1}) - f(t_n, y_n)\right) .$$

Nyní "opravíme"(correct) tuto hodnotu pomocí implicitní metody (AM), přičemž mezivýsledek $\tilde{y}_{n+2}$ použijeme na pravé straně. Dostaneme

$$y_{n+2} = y_{n+1} + \frac{h}{2}\left(f(t_{n+1}, y_{n+1}) + f(t_{n+2}, \tilde{y}_{n+2})\right) .$$

Literatura k dalšímu studiu

- Fajmon B., Růžičková I.: Matematika 3. Fakulta elektrotechniky a komunikačních technologií, VUT Brno, 2011.
- Kubíček M., Dubcová M., Janovská D.: Numerické metody a algoritmy, VŠCHT Praha, 2005 (second edition).
- Rasmuson A., Andersson B., Olsson L., Andersson R.: Mathematical Modeling in Chemical Engineering. Cambridge University Press, 2014.
- Recktenwald G.: Numerical Integration of Ordinary Differential Equations for Initial Value Problems. Portland State University 2007, `gerry@me.pdx.edu`.
- Turzík D. et all: Matematika II, VŠCHT Praha, 2002.